

27. Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

(1946)

Γένουιο οἶός ἐσσι μαθῶν.

Δημήτρης Πικιώνης

Τὸ ζήτημα ποῦ ἤθελα ἐδῶ νὰ ἐξετάσω εἶναι τοῦτο: ἂν τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης, μαζὶ μὲ τὰ τόσα ἄλλα προβλήματα τοῦ ποῦ ἡ δυσκολία τους εἶναι, ἂς πῶ, μηχανικὴ καὶ γι' αὐτὸ μποροῦν νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὰς μεθόδους καὶ τὰ συστήματα μιᾶς ρασιοναλιστικῆς ἀντιμετώπισης — ἀρκεῖ αὐτὴ νὰ ἀφεθεῖ ἐλεύθερη καὶ νὰ τῆς παρασχεθοῦν ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὸ ἔργο της — ἂν, λέω, μαζὶ μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἔχει ν' ἀντικρίσει καὶ ἓνα ἄλλο, ποῦ εἶναι φύσης πνευματικῆς: Στενεμενοί, μ' ἄλλους λόγους, ἀπὸ μιὰν ἀδήριτην ἀνάγκη — καὶ κάτω μάλιστα ἀπὸ μιὰ δυσμένεια ὄρων, ὅσους ἡ φύση καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ ἔργου εἶναι ἐπόμενο νὰ σωρεῦσει — νὰ δράσουμε σὲ μιὰ περιοχὴ, ὅπου ἀπὸ αἰῶνων μιὰ παράδοσις, ποῦ ἂν καὶ ἀπόμεινε ἀπλή — ἦ γιὰτὶ ἀκριβῶς ἀπόμεινε ἀπλή — κράτησε ζωντανὴ τὴν πανάρχαια οὐσία της καὶ στέκει ὡσὰν εἰκόνα τοῦ βαθύτερου εἶναι μας, κινδυνεύουμε τάχα ἐξαιτίας τῆς ἀναμφισβήτητης μονομέρειας τῆς παιδείας μας, ποῦ ἦταν ἀνίκηνη νὰ μᾶς φέροι ὡς τὰ τώρα σὲ μιὰν αὐθεντικὴ δημιουργικὴ σχέση μ' αὐτὴ μας τὴν παράδοσις, νὰ πλάσουμε ἓνα ἔργο ποῦ θὰ ἔταν ὡς ἡ ἄρνησίς της, ὡς τὸ σβήσιμο τῆς εἰκόνας αὐτῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας ποῦ μᾶς τὴ διέσωσε ἡ παράδοσις αὐτὴ ὡς τὰ σήμερα; Ἄρνησις βέβαια ὄχι ἐξαιτίας τῆς καινοτομίας ἢ μὴ τῶν σχημάτων μας, ἀλλὰ βαθύτερη — ἀπὸ τὴν πλαστότητα καὶ τὴν πνευματικὴ κενότητα τοῦ ἔργου μας — ἄρνησις τῆς ἐσώτατης οὐσιαστικότητος τῆς παραδόσεώς μας, καὶ ποῦ ἡ ἐξωτερικὴ μίμησις τῶν σχημάτων της θὰ ἔταν, περιττὸ βέβαια νὰ τὸ πῶ, ἀνίκηνη νὰ ὑποκαταστήσει.

Αὐτόνοητο λοιπὸν εἶναι πῶς τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἔτσι ὅπως τὸ θέσαμε ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνοικοδόμησις, εἶναι πρόβλημα — τὸ κεντρικὸ μάλιστα τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς — ποῦ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν μιᾶς μαζὶ φιλοσοφημένης καὶ βαθύτατα αἰσθαντικῆς ἀπὸ μέρους μας ἀντιμετώπισης τοῦ νοήματος τῆς λαϊκῆς μας παραδόσεως, μέσα στὴν ὁποία διασώζεται ὄλοζώντανο τὸ νόημα ὀλάκερης τῆς πνευματικῆς μας κληρονομίας.

Χρὸς μας λοιπὸν εἶναι νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξυψώσουμε τίς ἔννοιες τοῦτες λαϊκὴ παράδοσις, λαϊκὴ τέχνη ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο ὅπου τίς ἔχει

ἀφήσει —σὲ μιὰν ἀφόρητη στατικότητα, ἀοριστία καὶ ρηχότητα— ἢ ἐπιπόλαιη νοοτροπία τῶν πολλῶν, ποὺ φτάνουν νὰ τίς θεωρήσουν ὡς κάτι πιά ξεπερασμένο γιὰ τὴ συνείδησή τους καὶ παίρνουν τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων ἐκείνων ποὺ πασχίζουν ν' ἀποκαλύψουν τὸ νόημά τους ὡς μιὰν ἐξειδίκευση, ἐνῶ εἶναι τὸ γενικότατο καὶ τὸ θεμελιακὸ μέλημα κάθε γνήσιου "Ἑλληνα δημιουργοῦ, ὡς τὸ ἐπίπεδο μιᾶς ὅσο γίνεται φιλοσοφημένης γνώσης καὶ αἰσθαντικότητας, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ διαφωτιστοῦμε ὡς πρὸς τὸ βαθύτατο νόημα ποὺ οἱ ἔννοιες αὐτὲς κρύβουν.

Τὶ ἀντιπροσωπεύει λοιπὸν ἡ λαϊκὴ πλαστικὴ γλώσσα γιὰ μᾶς, ἀπὸ ποῦ ἀπορρέει ἢ ὡσὰν ἐνὸς φυσικοῦ ὄντος ὀργανικότητά της, ὅπου, ὅπως ἡ γλώσσα, «παίρνει ὑπόσταση μέσα σὲ ὅλα της τὰ μέρη σύγχρονα καὶ γι' αὐτὸ ὀργανικά»;* Ἄπὸ ποῦ αὐτὴ ἡ βαθύτητά της, ποὺ «ὅσο βαθύτερα εἰσδύομε σ' αὐτὴ τόσο ὀριστικότερα ἀποκαλύπτεται πὼς ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὸ βάθος ποὺ παρουσιάζουν τὰ συνειδητὰ δημιουργήματα»;*

Ποιὰ εἶναι ἡ δημιουργικὴ της ἀρχή, ποὺ τὴν κάνει ἱκανὴ νὰ διασώζει τὴν πανάρχαιη οὐσία ποὺ τῆς ἔλαχε νὰ κατέχει, καὶ γιατί ἡ ἀνάγκη τῆς γνήσιας μαζί της σχέσης μας παίρνει μιὰ σημασία ὑπαρξιακὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ μας ὑπόσταση;

Δὲν πρόκειται βέβαια ν' ἀπαντήσω ἐδῶ στὰ ἐρωτήματα αὐτά, ποὺ ἡ διερεῦνήσή τους θ' ἀπαιτοῦσε ἀσφαλῶς τὴν παιδεία ἐνὸς φιλοσόφου.

"Ἦθελα μόνο εἰς τὰ στενὰ ὄρια τούτου τοῦ ἄρθρου νὰ δεῖξω τὸ μέγεθος μὲ τὸ ὁποῖο προβάλλεται στὴ συνείδηση ἐνὸς τεχνίτη ἢ λαϊκὴ ἔκφραση ποὺ ἡ μαρτυρία του, παρ' ὅλες τίς οἰεσθήποτε ἄλλες ἐλλείψεις, κατέχει τὴν ἐμπειρία ἐκείνη ποὺ μόνο ἡ ἄσκηση τῆς τέχνης καὶ ἡ ἄμεση τῆς αἰσθητῆς ὕλης ἀφήνῃ μπορεῖ νὰ δώσει. Ἴσως ἡ προσπάθειά μου τούτη ἔκανε πλέον αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη μιᾶς πλέον φωτισμένης ἀπέναντι στὴ λαϊκὴ ἔκφραση στάσης μας.

Ἡ λαϊκὴ ἔκφραση εἶναι ὁ θαυμαστός καρπὸς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, ὅπου ὁ νοῦς κι ὅλες ἐκεῖνες οἱ εὐαίσθητες ιδιότητες τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ποὺ, ὅπως λέει ὁ Cheston, «δὲν ἀνακαλυφθήκανε ἀκόμη ἀπὸ τὴν ψυχολογία καὶ ποὺ θ' ἀποδειχθεῖ πὼς ἦταν πάντα κι εἶναι ἡ πηγὴ τῶν τελευταίων μεταφυσικῶν ἀποκαλύψεων», ἐνεργοῦνε ὡσὰν ἓνα ἀδιάσπαστο σύνολο. Στὴ μυθικὴ τούτη κατάσταση, ποὺ δὲν τὴ διέσπασε ἀκόμη ὁ ἐγκέφαλος, ζητώντας ἐγωιστικὰ νὰ σφετερισθεῖ καὶ νὰ ὑποκαταστήσει τὸ ἔργο τῶν δαισθητικῶν δυνάμεων κι ὅπου, ὅπως εἶπα, ὑποκείμενο καὶ ἀντι-

* Schelling. Ἐνατρέχω στοὺς στοχασμοὺς ποὺ ἔκαναν οἱ φιλόσοφοι σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα, γιατί βρῖσκω πὼς ὑπάρχει θαυμαστὴ ἀναλογία λόγου καὶ πλαστικῆς γλώσσας.

κείμενο είναι ένα, επιτελείται ή πλήρεια εκείνη προς τους νόμους τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος ὑπακοή, πού εἶναι τὸ ἐχέγγυο τῆς ἀλήθειας.

Καὶ τὸν ὄρο τοῦτο δὲ θὰ τὸν πάρουμε μὲ μιὰν ἐκδοχὴ δουλικότητος ἢ παθητικότητος. Ἀντίθετα, πρέπει νὰ φανταστοῦμε τόσο πιὸ ἐλεύθερες τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ὅσο ἐνεργὰ θὰ μπορέσουν ν' ἀνταποκριθοῦν πρὸς τὶς ἐπιταγὰς πού θὰ δεχθοῦν ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς φωνές πού τὶς καθοδηγοῦνε.

Ὁ Chestov ἔχει πεῖ: «Οἱ φιλόσοφοι ἔπρεπε νὰ βροῦνε ἓνα οὐσιαστικὸ τῆς λέξης ἀκούειν καὶ νὰ τῆς δώσουν τὴν ἴδια σημασία πού δίνουνε στὴν ἐνόραση. Καὶ μάλιστα ἀκόμη μεγαλύτερη. Τὰ μυστήρια τῆς ὑπάρξεως ψιθυρίζονται σιωπηλὰ στ' αὐτὶ ἐκείνου πού γνωρίζει, ὅποτε πρέπει, νὰ γίνε-ται ὁλόκληρος αὐτί».

Ἀπὸ τὴν ὑπακοή τούτη τοῦ συνόλου ἐντὸς τῶν δυνάμεών του, πηγάζει ὁ ταυτόχρονα προνοητικὸς καὶ συναισθηματικὸς, ὁ ἐράσμιος, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, χαρακτήρας τῆς τέχνης του, ἡ πηγαία αὐθορμησία της. Ἐδῶ χῶρος δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ περιττὸ πού εἶναι «ἐκ τοῦ πονηροῦ», ἐδῶ ὅλα δουλεύουν εἰς τὸ κοινὸ (τὸ καθολικὸ) καὶ τὸ κύριο (τὸ οὐσιαστικὸ), καὶ τὸ ἀτομικὸ εἶναι ὡσὰν προαίσθηση τοῦ καθολικοῦ.* Ἀπ' αὐτὸ πηγάζει τὸ ἀπρόσωπο καὶ τὸ πολὺψυχο πού ἔχει πάντα ἡ λαϊκὴ τέχνη, ἡ ιδιότητά της νὰ μπορεῖ νὰ παραλαμβάνει, ὡς μία ἀπὸ τὶς προηγούμενες γενεές δοσμένη πραγματικότητα, τὴν ἰδιάζουσα στὸν κάθε λαὸ πλαστικὴ οὐσία, πού ἡ γέννησή της, ὅπως καὶ τῆς γλώσσης, ἀνάγεται στὴν προϊστορία καὶ συνιστᾷ —μαζὶ μὲ τὴ γλώσσα, τὸ μῦθο καὶ τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις— τὴν εἰς τὸ βάθος ἀναλλοίωτη —παρ' ὅλες τὶς ἀπὸ τὶς τροπὲς τῶν καιρῶν ἐπιφερόμενες μεταβολές τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν— συμβολικὴ ἔκφραση τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ κάθε λαοῦ πραγματικότητος.

Καὶ τὸν ἰδιάζοντα τοῦτο δρόμο πού παίρνει κάθε ἐθνότητα γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς συμβολικῆς ἐκφράσεως τοῦ ἰδιαίτερου της «εἶναι», δὲν πρέπει βέβαια νὰ τὸν δοῦμε ὡς ἐνέργεια ἀντικοινωνική. Εἶναι ὁ μοιραῖα ἰδιαίτερος δρόμος πού παίρνουν οἱ γλώσσες κι οἱ ἄλλες δημιουργίες τῶν λαῶν πού ἐνεργοῦνε ὡς ἀτομικότητες* μέσα στὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ πραγμάτωση «τῆς βασικῆς αὐτονομίας κάθε ψυχῆς, ψυχῆς ἀτόμου ἢ λαοῦ, συνδυαζόμενος μὲ τὴ γνώση τῆς ἀπέραντης κοινωνικότητος, χάρις στὴν ὁποία νὰ βρισκεται σὲ συνεχῆ εὐεργετικὴ ἀλληλοεπίδραση μὲ ὅλες τὶς ψυχές...».**

* Πρβλ. Humboldt.

** Πρβλ. Ἄγγελος Σικελιανός, *Δελφικὸς Λόγος*.

Κι ἂν ἡ ἀρχὴ τούτῃ ἀληθεύει γιὰ κάθε ἐθνότητα, γιὰ τὴ δική μας παίρνει μιὰ σημασία ξεχωριστή. Ἄρκει νὰ στοχασθεῖ κανεὶς τὴ θέση ποὺ ἔχει ἡ κοίτη τῆς ἀπάνω στὸν πλανήτη μας, γιὰ νὰ συμπεράνει τὴν προνομιακὴ μοῖρα τῆς.

Κείμενη ἀνάμεσα σὲ τρεῖς ἡπείρους, ἀνάμεσα Ἐνατολῆς καὶ Δύσης, Βορρᾶ καὶ Νότου, εἰς τὴ διασταύρωση τῶν πνευματικῶν ρευμάτων ποὺ ἀπ' ἀνέκαθεν περνούσαν ἀπάνωθὲ τῆς, ρόλος τῆς προαιώνιος ἦτανε —καὶ εἶναι— νὰ συνθέσει* τὰ πολυμιγῆ καὶ ἀντιθετικὰ στοιχεῖα, ποὺ τὰ ρεύματα τοῦτα τῆς ἔφεραν, σὲ μιὰν ἄρμονία δηλωτικὴ τῆς ἰδιαίτερῆς τῆς προσωπικότητος. Καὶ βρίσκω πὼς ὅ,τι λέμε «Κάλλος» τῆς ἀρχαίας μορφῆς δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ σύνθεση τούτῃ ποὺ ἐπετέλεσε ἡ Ἑλληνικὴ Τέχνη. Καὶ τὰ λόγια ποὺ ἀναφέρονται στὸ Δελφικὸ Ὑμνο —ποὺ «μέσα του, καίτοι μονόφωνο, ξάνοιγε κανεὶς τὶς φωνὲς ὄλων τῶν λαῶν»*— εἶναι δηλωτικὰ τῆς ἐνέργειας αὐτῆς. Στὸ Μεσαίωνα πάλι, μὲ τὴ βυζαντινὴ παράδοση, ἐπιτελεῖται ὁ ἄθλος τῆς σύνθεσης τῶν ἐλληνορωμαϊκῶν στοιχείων μὲ τ' ἀνατολικά.

Ἡ οἰκουμενικότητα τούτῃ —προνόμιο ὄλων τῶν μεγάλων παραδόσεων τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου— λανθάνει μέσα στὴ λαϊκὴ μας παράδοση. Δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν καθολικότητά τῆς τούτῃ ποὺ πηγάζει ἡ ἀνεξάντλητὴ δυνάμη τῆς γι' ἀνανέωση ποὺ ἀπ' ἀνέκαθεν τὴ χαρακτήριζε, καὶ τώρα στοὺς καιροὺς μας δὲν εἶναι ἀνοιχτὴ, γιὰ νὰ πῶ ἔτσι, στὰ σχήματα τοῦ πρωτοποριακοῦ κινήματος τῆς Νέας Τέχνης, ὅσο, γιὰ παράδειγμα, ἡ Ἀναγέννηση εἶναι κλειστὴ σ' αὐτά;

Πραγματικά, θὰ δοῦμε μιὰ μύχια συγγένεια ἀρχῶν ἀνάμεσα στὰ κυβικὰ σχήματα τῆς αἰγαιοπελαγικῆς μας ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἐκεῖνα τῆς Νέας Τέχνης. Ὅμοια πάλι ὑπάρχει μιὰ σχηματικὴ συνάφεια ἀνάμεσα στὰ λεπτὰ ὑποστυλώματα, ἐπιστύλια καὶ τοιχώματα τῆς σύγχρονης τέχνης, μὲ τὴν ξύλινη κατασκευὴ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ γενικὰ τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Μικρασίας.

Ἡ καθολικότητα τούτῃ τῆς παράδοσῆς μας, ἀπ' ὅπου ἀπορρέει, ὅπως εἶπα, ἡ μύχια —καὶ παρ' ὅλες τὶς ἐσώτερες ἀντιθέσεις τῆς— συνάφεια μ' εἶναι κίνημα τὸ ἴδιο οἰκουμενικῆς σημασίας ὅπως εἶναι τὸ σύγχρονο, ποὺ παρουσιάζει τ' ἀναμφισβήτητα γνωρίσματα μιᾶς γνήσιας καὶ ἀντιπροσωπευτικῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ μας ἀνακαινιστικῆς προσπάθειας τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν καινοτομία τῶν σχημάτων τῆς καὶ τὴν ἐπαναστατικότητά τῶν ἀρχῶν τῆς κρύβει στὸ βάθος τὴν προσπάθεια τῆς ἀνασύνδεσῆς τῆς μὲ τὶς ἀρχὲς τῶν μεγάλων παραδόσεων —ἡ κα-

* Πρβλ. Ἀγγελος Σικελιανός, *Δελφικὸς Λόγος*.

θολικότητα, λέω, τῆς παράδοσής μας κι ἡ ἀπ' αὐτὴν ἀπορρέουσα συνάφειά της μὲ τὸ σύγχρονο κίνημα, ἀνοίγει στὸν Ἕλληνα ἀρχιτέκτονα ἓνα στάδιο, ὅπου τὰ ἔπαθλα εἶν' ἀντάξια τῶν ἀγώνων ποὺ ἔχει νὰ ἐπιτελέσει γιὰ ν' ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑψηλὴ ἱστορικότητα τῆς παράδοσής του.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ δυνηθεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ πρὸς τὸν ὑψηλὸ τοῦτο σκοπὸ, χρέος του εἶναι ν' ἀρθεῖ πάνω ἀπὸ τὶς ἐπιφαντικὲς ἀντινομίες, ὅσες τοῦ παρουσιάζουν οἱ σύγχρονοι καιροί, καὶ ἀναγόμενος μ' ἓναν νοῦ φιλόσοφο καὶ μὲ τὴν καταβολὴ ἀπὸ μέρους του ὅλων τῶν αἰσθαντικῶν ἰδιοτήτων τῆς ψυχῆς του, νὰ μπορέσει νὰ συλλάβει τὶς ἀντινομίες τοῦτες ὡς τὶς δύο ἀντιθετικὲς ὀψεις τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀλήθειας, ὡς τ' ἀπαραίτητα, ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶναι ἀλλόφυλα, ἀνισοτελῆ καὶ δίχα-φρονέοντα* ὀργανικὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνον μπορεῖ νὰ συντεθεῖ ἡ ἁρμονία.

Πραγματικά, τὸ νόημα τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ τῆς τέχνης, εἶναι ἓνα. Ἄρκεῖ νὰ πραγματοποιήσουμε μέσα μας τὴν ἐνότητά του. Ἄρκεῖ νὰ συλλάβουμε τὴν ἀντιθετικὴ ἐνότητα τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῆς διάνοιας, γιὰ νὰ δοῦμε πὼς ἀνάμεσα ἀπλῆς καὶ σοφῆς τέχνης ὁ δρόμος, ἡ ὁδός, ἄνω κάτω μία καὶ ὡστῆ.** Ἡ πρώτη τείνει στὴ δεύτερη, τούτη ρίχνει τὶς ρίζες της στὴν πρώτη, γιὰ ν' ἀντλήσει ὅ,τι αὐτὴ μόνη μπορεῖ νὰ δώσει, ὅ,τι εἶναι πρὶν ἀπὸ κάθε συμπέρασμα τῆς διάνοιας.

Μονάχα ἡ ἀέναη συλλογὴ θὰ μᾶς βοηθοῦσε ν' ἀναπτύξουμε μέσα τὸ κριτήριο τοῦ γνήσιου καὶ τοῦ ἐπίπλαστου, ὥστε, ξεπερνώντας τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν ἐφήμερων καὶ ψευδαισθητικῶν συνθημάτων, ποῦ, ὀλοένα ἀνανεούμενα, μᾶς περιζώνουν στὴν ἐποχὴ μας, ν' ἀντικρίσουμε τὴ μορφὴ ὅχι ὡς αὐθαίρετη ἀτομικιστικὴ ἐφεύρεση ἀλλ' ὡς ἀποκάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς μας πραγματικότητας.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ πραγματώσουμε τὴ μορφὴ ποῦ θὰ δουλεύει στὸ νόημα τῆς Τέχνης καὶ θὰ ἴναι ἡ ἔκφραση τῆς ἐσώτατης οὐσιαστικότητας τῆς ἐθνότη-
τας, δὲ φτάνει μονάχα ἡ νοητικὴ τούτη ἐμβάθυνση. Χρειάζεται σύγχρονα, μ' ἀέναη ἀσκήση, νὰ ξετυλίξουμε μέσα μας ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀπὸ μιὰ στρεβλὴ διαπαιδαγώγηση ἀπονεκρωμένες, ἀσυνείδητες δημιουργικὲς μας δυνάμεις...

Τὸ ρώτημα λοιπὸν ποῦ αὐθόρμητα γεννιέται στὶς συνειδήσεις μας, προκειμένου νὰ ἐξετάσουμε τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς —γιὰτὶ γι' αὐτὸ οὐσιαστικὰ πρόκειται— σὲ συνάφεια μὲ τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησις, εἶναι τοῦτο: Ὑπὸ ποιούς ὄρους καὶ συνθῆκες, ποῦ ἐπιβάλλονται μοιραῖα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦτο, καλεῖται νὰ δράσει ὁ Ἕλληνας ἀρχιτέκτονας, ποῦ τὸν ἰδεατὸ του τύπο πασχίσαμε παραπάνω νὰ διαγράψουμε;

* Φιλόλαος.

** Ἡράκλειτος.

Μια πελώρια καταστροφή μᾶς χτύπησε. Μπρός στο θέαμα τόσης δυστυχίας, το πρώτο αὐθόρμητο κίνημα κάθε ευαίσθητης καρδιάς είναι, ὡσάν παραιτούμενη ἀπὸ κάθε πνευματικὸ αἶτημα, νὰ φωνάζει: "Ἄς ἐπουλώσουμε πρώτα τὶς πληγὲς τοῦ σώματος, θὰ ῥθει ἄργότερα ἡ ὥρα τοῦ πνεύματος. Πρώτη μάλιστα στὴν ἀνθρώπινη τούτη συμπάθεια θὰ ῥναι ἡ φωνὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, γιατί εἶναι κοινὴ ἡ πηγὴ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ὠραίου.

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ λεγόμενη αἰσθητικὴ θεώρηση, τὴν καθεαυτὴ καλλιεργούμενη, τὴν ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἠθικὴ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, μὰ κείνη πού εἶναι ἀκριβῶς τῆς προσωπικότητας αὐτῆς ὄλου τοῦ ἰδιαίτερου «εἶναι» μας ἡ φανέρωση.

Κι ὅτι τὸ νὰ ἐκφρασθεῖ τὸ εἶναι μας τοῦτο ἔχει μιὰν ὑπαρξιακὴ σημασία γιὰ τὴν ἐθνότητά μας, εἶναι περιττὸ νὰ τὸ πῶ.

Ἄν ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ ἓνα ἔργο ἑνὸς ὕλικου μονάχα περιεχομένου, ἡ ἐποχὴ τούτῃ ἔχει μέσα ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν καταστροφῶν τῆς γιὰ νὰ τὶς θεραπεύσει καὶ δὲ θὰ εἴχαμε ἀνάγκη νὰ μιλάμε γιὰ ὅτιδήποτε ξένο πρὸς τὸ ὕλικὸ τοῦ ἔργου τούτου περιεχόμενο.

Ἄναμφίβολο εἶναι πῶς ἡ ὀρθολογικὴ του ἀντιμετώπιση, καὶ στὴ γενικότητα καὶ στὶς λεπτομέρειες, εἶναι ὁ μόνος νόμιμος τρόπος πού διαθέτει ἡ ἐποχὴ μας.

Νόμιμος, γιατί κάθε ἐποχὴ, ὅπως ἓνας ὀργανισμὸς, διαμορφώνει τὰ ἰδιάζοντα σ' αὐτὴ μέσα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού ἡ ἴδια δημιουργεῖ.

Καί, παρ' ὅλη τὴ μονομέρεια τοῦ ὀρθολογισμοῦ του, ἀρμοδιότερος ἀπὸ κάθε ἄλλον συμβατικὰ συναισθηματικὸ γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει κι αὐτὴν ἀκόμη τὴν αἰσθητικὴ πλευρὰ τῶν προβλημάτων του, ἐξαιτίας τῆς ὀξύνοιάς του καὶ —ὀφείλουμε νὰ τοῦ τὸ ἀναγνωρίσουμε— ἐξαιτίας μιᾶς αἰσθαντικότητας, μιᾶς συναισθηματικότητας πού, ἴσως ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀντίθεση, λανθάνουν μέσα τῆς.

Φαντάζομαι λοιπὸν τὰ στελέχη τῆς ἀνοικοδόμησῆς νὰ σκορπισθοῦν εἰς τὴν ὑπαιθρο καί, ὀπλισμένα μὲ τὴν κατάρτιση πού εἴπαμε νὰ γνωρίσουν, κάτι περισσότερο, νὰ δεχοῦν, νὰ ζήσουν μαζὶ καὶ κοντὰ στὸ λαὸ τὶς ὀσιες ἀνάγκες τοῦ ἀληθινοῦ του βίου.

Γιατὶ ἡ ἀνάγκη, ὅταν εἶναι νόμιμη καὶ ἀληθινή, παίρνει ἓνα νόημα πνευματικὸ.

Ἄγρυπνη καὶ ἀνεπηρέαστη ἀπὸ κάθε αὐθαίρετη ἐγκεφαλικὴ παρέμβαση, ὑπακοή, ζήτηση τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ κύριου, θ' ἀγάγουν κατὰ τρόπο φυσικὸ πρὸς τὴν τυπικὴ λύση. Κι ἀπὸ τὴν πραγμάτωση τῆς τυπικῆς τούτης

λύσης —κι όχι από μιάν «έκ τῶν προτέρων» αισθητική θέση— θά προκύψει οργανικά ἢ τυπική μορφή.

Καί εἰς τὸ ἔσχατο ἐκεῖνο ὄριο, πέρ' ἀπ' τὸ ὁποῖο δὲ θά 'ναι δυνατό νά προχωρήσει ἡ ἀνάλυση, τὰ πιὸ εὐαίσθητα ἀπὸ τὰ στελέχη θά διίδουν ἴσως τὴν ἀνάγκη καὶ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐκφραστικῆς ἐνοράσεως.

Ἄν ἡ μορφή θά εἶναι καινούρια ἢ παλιά, τοῦτο θά τὸ ὀρίσουν τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας, κι ἰδιαιτέρα ἡ ὕλη τοῦ ἔργου. Μὰ παλιά δὲν πρέπει νά 'ναι ἀπὸ ἀπομνημόνευση. Οὔτε καινούρια χωρὶς μνήμη. Ἡ ἀναγωγή τῆς μορφῆς στὴν οὐσιαστικότητα τῆς παράδοσης εἶναι ἔργο —ὅπως εἶπε ὀρθᾶ ἓνας φιλόσοφος*— μνήμης καὶ ἀμνησίας μαζί.

Πραγματικά, ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς Νέας Τέχνης εἶναι ἀρμοδιότερος ἀπὸ κάθε συμβατικὸ συναισθηματισμὸ νά ἐρμηνέψει τὸν ἀσυνείδητο ὀρθολογισμὸ πού βρισκόμε μεῖσα στὴν παράδοση,** κι ἀκόμα ν' ἀντιμετωπίσει τὴν αισθητικὴ πλευρὰ τῶν προβλημάτων ἐξαιτίας τῆς πνευματικότητάς του καὶ τῶν διαισθητικῶν παρορμήσεων πού, ἴσως ἀπὸ μιάν ἐνδόμυχη ἀντίθεση, λανθάνουν ἀναμφίβολα μεῖσα της.***

Πῶς τὸ ὕλικὸ μέγεθος τοῦ ἔργου, οἱ μύριες συμβατικότητες μετὰ τίς ὁποῖες δένεται —καὶ μαζί μ' αὐτὲς ἡ ἐσωτερικὴ συμβατικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας— ἐπόμενο εἶναι νά τὸ ρίζουν, στὴν πράξη, κάτω ἀπὸ τὴν ἰδεατὴ στάθμη πού τὸ ὀραματίσθηκε, ἡ θεωρία, εἶναι περιττὸ νά τὸ ποῦμε.

Τὴν πτώση τούτη θά μπορούσε ὡς ἓνα σημεῖο ν' ἀντισταθμίσει ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη στὴν ἀνοικοδόμηση. Ἔχουμε ἓνα πειστικὸ παράδειγμα γι' αὐτό, μετὰ τοὺς προσφυγικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀθήνας. Τί θά ἦταν, ἂν τὸ νεκρὸ σχῆμα τοῦ ἐπίσημου σχεδίου δὲ μετασχηματιζόταν μ' ἓνα τρόπο τόσο ζωντανὸ ἀπὸ τίς ἐμφυτεῖς πλαστικὲς καὶ χρωματικὲς ἀρετὲς τοῦ Μικρασιάτη, θαυμαστὸ δεῖγμα τῆς ἐπιβίωσης μεῖσα του τοῦ ἀρχαίου ἰωνικοῦ πνεύματος.

* Ὁ κ. Ι. Θεοδωρακόπουλος εἰς τὸ βιβλίον του *Τὸ πνεῦμα τοῦ Νεοελληνισμοῦ καὶ ἡ τροπὴ τῶν καιρῶν*.

** Ἡ οὐσία τούτου εἶναι ἀσυνείδητη καὶ πρέπει νά νοηθεῖ σὲ μιάν ἀδιάσπαστη συνεργασία μετὰ τὸ σύνολο ἐκεῖνο τῶν ἄλογων δυνάμεων, πού κι αὐτὲς, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, δὲν εἶναι αὐθαίρετες μὰ κατέχουν τὸ νόημα τῆς πραγματικότητας.

*** Δὲν πρέπει νά μᾶς διαλάβει πὼς ἡ Νέα Τέχνη δουλεύει στὸ ἄλογο ὑπακούοντας σ' ἐνδόμυχε ὀρμές πού ἡ οὐσία τους δὲν εἶναι λογικὴ. Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ λ.χ. ἡ ἐμμονὴ τῆς Νέας Τέχνης στὸ κυβικὸ σχῆμα ὡς θεμελιακὸ στοιχεῖο τῆς ἐκφραστικότητάς της, ἀκόμα καὶ σὲ γεωγραφικὰ πλάτη ὅπου ἡ λύση τῆς ὀξείας στέγης φαινόταν νά 'χει μιάν ἀδιάσειστη ἰσχύ. Στὸ σχέδιο ἐπίσης, στὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴ γλυπτικὴ ἢ προσπάθειά της —σπάζοντας τὴν ἀκαδημαϊκὴν παράδοση— ἦταν νά πλησιάσει τὸ ἐνστικτο. Στὴ Νέα Τέχνη ὀφείλομε ἐπίσης τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τῆς πρωτόγονης τέχνης καὶ κάθε αὐθόρητης ἐκδήλωσής.

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

“Αν, στο άναμέτρημα τούτο τού Έλληνα αρχιτέκτονα με την παράδοσή του, αναδίνονταν έστω και λιγοστοί καρποί, σαν μαρτυρίες τών αγώνων του να 'ρθεῖ σε μιὰ δημιουργική σχέση μ' αὐτή, τότε τὸ ἔργο, μαζί με τις ὁποιοσδήποτε ἄλλες σημασίες πὸ θὰ εἶχε γιὰ μᾶς, θὰ ἔπαιρνε κι ἓνα νόημα πνευματικό.